

Op het gemaal: tien jaar Nederlandse Gemalenstichting 1987-1997

Het begin

P. Nijhof

29

Op een gure novemberdag in 1986 stroomde 's morgens rond koffietijd een kleine honderd mensen het Provinciehuis van Zuid-Holland binnen. Onder de vlag van Gemalenstudiedag troffen behouders van oude gemalen uit heel het land elkaar voor het eerst: een zeer gemêleerd gezelschap van waterschapsbestuurders, professionele monumentenzorgers, bestuursleden en vrijwilligers van plaatselijke gemalenstichtingen. Zij wisselden intensief ervaringen uit over inventarisatie, behoud, restauratie en beheer van historische gemalen.¹ Het bleek een gouden greep te zijn, dit initiatief vanuit Zuid-Holland, want nog geen jaar later zag de 'Nederlandse Gemalenstichting' (NGS) het licht.

Achtergrond

Het nu internationaal vermaarde stoomgemaal 'De Cruquius' in de Haarlemmermeerpolder was in 1931 het eerste uitgerangeerde stoomgemaal dat

Afb. 1. Monument van een verdwenen gemaal te Giesbeek. (Foto: P. Nijhoff, Nieuwegein.)

¹ *Verslag studiedag Oude Gemalen 26 november 1986* (Den Haag Provincie Zuid-Holland 1986).

Afb. 2. Het ir. Lelygemaal te Medemblik. (Foto: P. Nijhoff, Nieuwegein.)

als technisch monument werd behouden. Op initiatief van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs (KIVI) werd De Cruquius ingericht als waterstaatkundig museum. Na 1945 werd stoomkracht versneld afgedankt als krachtbron voor de waterbeheersing. Vanaf de jaren zestig leidde dit in enkele plaatsen tot de oprichting van particuliere behoudsorganisaties, die de zorg voor deze waterstaatkundige monumenten op zich namen. Samen met vertegenwoordigers van landelijke monumentenorganisaties werden in 1987 de krachten gebundeld in de NGS. Sindsdien is het aantal historisch waardevolle gemalen dat als museum door particuliere organisaties wordt beheerd, gestaag toegenomen: van 6 in 1987, tot 22 in 1992 en 31 in 1998.

De achtergronden hiervan zijn tweeledig. Technische ontwikkelingen leiden steeds sneller tot veroudering van gemalen, die op zich nog langer mee zouden kunnen. Daarnaast wordt menig gemaal overbodig vanwege bestuurlijke schaalvergroting door de samenvoeging van waterschappen tot grotere eenheden.

Een pragmatisch gezelschap

Velen zetten zich als vrijwilliger in binnen het kader van de NGS en haar aangesloten organisaties voor deze typisch Nederlandse categorie van industrieel erfgoed.

Het werk van de NGS is sterk op de praktijk gericht en betreft activiteiten zoals:

- platformfunctie voor de aangesloten organisaties
- ondersteunen en coördineren van nieuwe initiatieven
- landelijke pleitbezorger voor historische gemalen
- selectief behoud
- verbreding van kennis over en belangstelling voor oude gemalen.

Wapenfeiten: de eerste tien jaren

Onbetwiste kerntaak van de NGS is het bundelen en waar nodig ondersteunen van meest lokale organisaties, gericht op een buiten bedrijf gesteld gemaal. Ook coördinatie en afstemming van activiteiten is een taak van de NGS, die vooral tijdens de druk bezochte halfjaarlijkse bijeenkomsten aan de orde komen. Steevast treedt een aangesloten organisatie en/of een waterschap op als gastheer, met een bezoek aan het plaatselijke gemaal als vast element.

Een zeer tastbaar resultaat is dat de NGS met steun van de ANWB en het Prins Bernhard Fonds ervoor heeft gezorgd, dat alle 31 aangesloten organisaties een informatiepaneel voor bezoekers hebben gekregen, ter ondersteuning van het opkomend cultuurhistorisch toerisme. Daarnaast heeft de NGS ertoe bijgedragen dat in de herziene subsidieregeling voor het onderhoud van rijksmonumenten vanaf 1997 naast stoomgemalen ook andere gemalen voor ondersteuning in aanmerking komen.

Publikaties kunnen bijdragen aan draagvlakverbreding. Bij haar vijfjarig bestaan gaf de NGS zelf een jubileumoverzicht uit,² terwijl de gezamenlijke sponsors in 1996 samen met de NGS de 31 aangesloten gemalen in boekvorm hebben vastgelegd.³ Een ander speerpunt van de NGS is het in kaart brengen van het historisch

2 P. Nijhof, m.m.v. H. Bouwman en C.D. van Rijn, *5 jaar De Nederlandse Gemalenstichting 1987-1992* (Leiderdorp 1992).

3 P. Nijhof, *Eenendertig historische gemalen in Nederland* (Rotterdam 1986).

waardevolle Nederlandse gemalenbestand. Samen met het Projectbureau Industrieel Erfgoed verrichtte zij grondig onderzoek, dat in rapportvorm werd uitgebracht. Dit rapport bevat een typologie van gemalen en criteria voor toekomstig behoud van een representatieve selectie van gemalen die voor het nageslacht bewaard dienen te worden. Het gaat niet zozeer om architectonisch fraaie gebouwen, maar vooral om tastbare illustraties van de ontwikkeling van de waterbeheersing in de negentiende en twintigste eeuw.⁴

Lijnen naar de toekomst

Ook voor de komende jaren ligt nog heel wat werk te wachten voor de NGS. Draagvlakverbreding, platvormfunctie en ondersteuning van plaatselijke initiatieven zullen bestendige aandacht vragen.

Professionalisering van de bediening van museaal werkende gemalen is een ander speerpunt. Samen met het Nederlands Stoommachinemuseum in Medemblik zal de komende jaren een nieuwe generatie van gecertificeerde, vooral vrijwillige machinisten en stokers worden opgeleid. Hierdoor gaat de kennis van oudgedienden niet verloren en kunnen museumgemalen blijvend in werking worden bewonderd.

Ook wil de NGS meer aandacht gaan besteden aan gemalen waarvan de inventaris is verdwenen, maar die als gebouw behoud door herbestemming verdienen. In relatie hiermee wordt de NGS steeds vaker om bemiddeling gevraagd bij het (museaal) herplaatsen van afgedankte pompen en machines die in hun oorspronkelijke context niet behouden kunnen worden. Een ander aspect dat steeds meer aandacht vraagt is de invloed van verscherpte milieuwetgeving op de exploitatie van met name kolengestookte stoomgemalen. Tenslotte zal de NGS op grond van het eerdere rapport voor het jaar 2000 tot een afgewogen selectie van gemalen komen, die het predikaat (rijks)monument verdienen. Dit betreft uitsluitend complete, doorgaans als museum ingerichte gemalen. Een beperkt aantal hiervan zal met steun van de NGS in de komende jaren worden uitgerust tot regionale bezoekerscentra voor bemalingsgeschiedenis, natuur- en milieueducatie. Ook voor andere gemalen is de uitbouw van educatief-recreatieve functies overigens een *must*. Gemalen moeten op korte termijn actief inspelen op de ontwikkeling van het omgevingsonderwijs. Deze verbreding van functies en activiteiten vergroot het maatschappelijk draagvlak en de inkomsten, die broodnodig zijn voor onderhoud en beheer.

Langs deze lijnen zullen de NGS en haar aangesloten organisaties dankzij de inzet van ontelbare vrijwilligers en financiële bijdragen van velen, zich ook de komende jaren sterk maken voor de Nederlandse gemalen.⁵

Afb. 3. De voorzijde van het Wisboomgemaal te Kinderdijk. (Foto: P. Nijhoff, Nieuwegein.)

⁴ H.F. Gotz en C.J.M. Tak, *Gemalen... als het water deert* (Delft 1995): NGS-uitgave van het in opdracht van het Projectbureau Industrieel Erfgoed vervaardigde rapport.

⁵ De NGS ontvangt geen structurele overheidssubsidie. Haar werk wordt mede mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van fondsen, uit de waterschapswereld en dankzij een drietal sponsors: Tauw Mabeg Civiel en Bouw b.v.; Stork Bosman b.v. en Haverkort Infrabouw/Galjaard b.v.